

Analyzing the semantic network of the past tense in the Qur'an using the approach of cognitive semantics

Valiulah Hasoomi*¹

¹ Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, University of Sistan and Baluchistan, Iran.

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Received:
17/05/2024

Accepted:
23/09/2024

One can see the extensive use of the past tense in the Quran. According to some people of language (or linguists), it is worth reflecting on using the past tense in the case of some events based on intellectual and narrative clues. The present study aims to explain why the past tense was used in these events. For this purpose, the present study reviewed and studied relevant theories in the field of cognitive semantics, with a focus on Riemer's views on metonymy and conceptual metaphor as well as image schemas. The findings indicate that The past tense is used in different forms in the Qur'an. Used in many cases in the same concept as its prototyp meaning and for referring to the completion of an event in the past. But by changing the prototype schema and removing the element of time, the past tense in the Qur'an sometimes conveys transtemporal concepts such as the laws and facts in the world, which do not belong to the past, but were used to express them from this time. Sometimes past tense metaphorically enters into new conceptual domains, and encodes concepts such as certainty, the impossibility of realization, probability, and distance from reality. Moreover, it metonymically conveys concepts such as priority, speed, etc. by highlighting the components latent in the prototype schema. As a result, the past tense in the Qur'an can be considered a polysemous category conceptualizing a semantic network under the influence of context. These meanings are all formed around the same prototype meaning and are related to it in some way.

Keywords: *Past tense, exemplary meaning, conceptual metaphor, metonymy, semantic network.*

Cite this article: Hasoomi, Valiulahi. (2025). *Analyzing the semantic network of the past tense in the Qur'an using the approach of cognitive semantics*, Vol. 17, New Series, No.59, Spring 2025: pages:76-99.

DOI: 10.30479/LM.2024.20384.3730

© The Author(s).

Publisher: Imam Khomeini International University

*Corresponding Author: Valiulah Hasoomi

Address: Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences,
University of Sistan and Baluchistan, Iran.

E-mail: dr.hasoomi@theo.usb.ac.ir

Introduction

One can see the extensive use of the past tense in the Quran. According to some people of language (or linguists), it is worth reflecting on using the past tense in the case of some events based on intellectual and narrative clues. The present study aims to explain why the past tense was used in these events and their polysemy. The theoretical foundation of the present research, taken from the field of cognitive semantics, presented a set of opinions and views on the semantic analysis of words to analyze the conceptual relationships between them. In cognitive semantics, image-schema transformation, metaphor, and metonymy are considered the most important factors in the semantic extension and polysemy of linguistic units (Zawada, 2001:14-12 & Cuykens). The different meanings of a polysemous word form a radial category, and the members of this radial category are organized concerning a prototypical sense. This semantic extension is not accidental; the prototypical or central sense determines and limits such an extension (Geerearts, 2006: 109). Regarding the border between metaphor and metonymy, Riemer mentions three types of metonymy and classifies the meanings created for the word in these three ways in the domain of metonymy: 1- Effect metonymy: Riemer defines metonymy as the effect of extending the core sense of the verb considering its effects. In fact, in effect metonymy, the verb, in addition to the event, expresses its effects. (Riemer, 2005: 186-187)

In the Arabic language, especially in the language of the Qur'an (i.e. classical Arabic), one found no writing that semantically analyzed the past tense and explained its mechanism. Of course, Hasoomi (2018), in his article "A Cognitive Semantic Approach to Nontemporal Functions of Past Tense in the Qur'an" addressed this issue and mentioned only some non-temporal uses of the past tense, not the criteria of this use.

Therefore, the present study seeks to answer this question: how and with what mechanism is the semantic network of the past tense used in the Quran?

Methodology

The present study analyzed the polysemy of the past tense using the cognitive semantics approach and the newest theories in this field, especially Reimer's theory of metaphor and conceptual metonymy. This theory was used as the theoretical basis of the discussion since it clearly distinguishes metaphor and

metonymy from each other. For this purpose, the verses of the Qur'an in which the past tense was used were first identified. Next, those in which the past tense was not used in the original and prototypical sense were identified and analyzed using cognitive semantics, and their semantic network was explained. In the semantic analysis of the past tense, context, as an important factor, received special attention. Then, it was attempted to explain the relationship between the different meanings of the past tense and its prototypical sense to analyze the reason for its use in each verse.

Results

In the Qur'an, the past tense is a polysemous category, has different uses under the influence of the context, and conceptualizes a semantic network.

In the Qur'an, the past tense sometimes expands and sometimes narrows semantically. In the latter case, although there is a semantic narrowing, it has extended in function.

Semantic narrowing and functional extension sometimes have happened through changes in the primary schema of the past tense. In these cases, the element of time was separated from the past tense under the influence of the context, leading to the conceptualization of transtemporal concepts such as Sharia laws, facts, and realities in the world in the form of the past tense through the development of its function. In other words, the past tense was grammaticalized to express these concepts.

Context and two factors of metaphor and metonymy play a key role in the semantic extension of the past tense.

In the metaphorical uses of the past tense, the appellation "past tense as a place" has extended the concepts of place to the past tense domain. Moreover, it, as the source domain, has entered a new conceptual domain and encoded more abstract concepts such as certainty, the impossibility of realization, probability, extent and vastness, and distance from reality.

In the metonymic uses of the past tense, some components and meanings latent in the prototypical sense, and within the same primary and spatial domain of the past tense, have been highlighted under the influence of the context, and concepts such as priority and order, extent, speed, and visibility have been conveyed.

Conclusion

in the Qur'an, although the past tense is an abstract concept and its understanding requires a metaphor, it sometimes acts as the origin domain and encodes concepts rather than determining the time since it is used in various verses and contexts. By changing the prototype schema and removing the element of time, the past tense sometimes conveys transtemporal concepts, metaphorically enters into new conceptual domains, and encodes concepts such as certainty, the impossibility of realization, probability, and distance from reality. Moreover, it metonymically conveys concepts such as priority, speed, etc. by highlighting the components latent in the prototype schema. As a result, the past tense in the Qur'an can be considered a polysemous category conceptualizing a semantic network under the influence of context.

References

In Arabic

- Al-Anbari, Kamal al-Din Abu al-Barakat Abd al-Rahman ibn Muhammad ibn Abi Sa'id. (1961 AD). *Al-Insaf in the issues of disagreement between Basran and Kufi grammarians*, Cairo: Maktaba al-Tijariyyah al-Kubra.
- Ibn Ya'ish, Muwaffaq al-Din Abu al-Baq'a'. (2001). *Al-Zamakhshari's Al-Mufasssal Explanation*; Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Fakhr Razi, Muhammad ibn Umar. (1420 AH). *Al-Tafsir al-Kabir (Keys to the Unseen)*; Chap Sum, Lebanon - Beirut: Dar Ihya Al-Turath Al-Arabi.
- Fayz Kashani, Muhammad ibn Shah Murtaza. (1415 AH). *Al-Safi's Interpretation*, Tehran: Maktaba al-Sadr.
- Khazri, Muhammad Amin. (1427 AH). *The secrets of the conjunctions in al-Dhikr al-Hakim "Al-Fa'a and Thomma"*, Egypt-Cairo: Maktaba Wahba.
- Makhzoumi, Mahdi (1986). *In Arabic Grammar: Criticism and Guidance*, Beirut: Dar Al-Raed Al-Arabi.
- Tabatabai, Muhammad Hussein (1390). *Al-Mizan in Interpretation of the Qur'an*; Lebanon - Beirut: Al-Alami Publications Foundation.

In persian

- Amouzadeh, Muhammad; Rezaei, gardens. (1391). “Modal Functions of Tense in Persian”; *Journal of linguistic research*, 3, 1, pp. 53-76.
- Bahrami, Fatima, Sheykhanianpour, Behnaz. (1398). “Semantic Extension of zadan (hit): Metaphor or Metonymy? A Four-category Theory of Polysemy Approach”. *Journal of Linguistic*, 11th edition, 2, 21, pp. 187-214.

- Dehghan, Fatima, Rasouli, Hajjat, Rezaei Abu al-Fadl (1402). "An Investigation and Comparative Analysis of the Value and Function of Conceptual Metaphors in the Field of Love in Old and New Literary Texts: A Case Study of Sharif Razi's Ghazals and Awraq al-ward Book by Sadiq al-Rafii, Mustafa, Lisan-i Mubin, 25, 54, pp. 1-24.
- Hasumi, Valiullah (1397). "A Cognitive Semantic Approach to Nontemporal Functions of Past Tense in the Qur'an", Qur'anic Literary Journal, 3, 23, pp. 97-122.
- Lakof, George; Johnson, Mark. (1394). Physical philosophy; Translated by Jahanshah Mirzabeghi, Tehran: Agah.
- Makarem Shirazi, Nasser. (1371). Tafsir Nemouneh, Tehran: Dar Al-Kutub Al-Islamiyyah.
- Mehrabi, Masoumeh, Mahmoudi Bakhtiari, Behrouz (1400). "Mental Representations of Persian and English Absolute and Relative Tenses: A Contrastive-Psycholinguistic Approach", Linguistic Research Journal", 13,1, pp. 89-112.

تحلیل شبکه معنایی زمان ماضی در قرآن با رویکرد معناشناسی شناختی

ولی‌اله حسومی^۱

دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

اطلاعات	چکیده
نوع مقاله:	مقاله
پژوهشی	مقاله
دریافت:	نوع مقاله: زمان ماضی در قرآن به صورت گسترده به کار رفته است. این کاربرد گاهی در ارتباط با رویدادهایی است که بر اساس قراین عقلی و نقلی و گاهی از نظر عرف اهل زبان، کاربرد زمان ماضی در آن‌ها محل تأمل است. نوشتار حاضر در پی آن است که علت کاربرد زمان ماضی در این رویدادها را تبیین کند. بدین منظور، تلاش می‌شود تا با تکیه بر نظریات حوزه معناشناسی شناختی و با محوریت دیدگاه‌های ریمر در زمینه مجاز و استعاره مفهومی و نیز طرح‌واره‌های تصویری، این کیفیت کاربرد تبیین شود. یافته‌ها نشان می‌دهد زمان ماضی در قرآن با اشکال مختلف به کار رفته است که در بسیاری از موارد در همان معنای پیش‌نمونه‌ای و برای اشاره به انجام یک رویداد در زمان گذشته، استفاده شده است؛ اما گاهی با تغییر در طرح‌واره پیش‌نمونه‌ای و حذف عنصر زمان، مفاهیم فرازمانی مثل: قوانین و حقایق موجود در عالم را مفهوم‌سازی کرده است که متعلق به زمان گذشته نیستند، اما برای بیان آن‌ها از این زمان استفاده شده است. از طرف دیگر، گاهی زمان ماضی به صورت استعاری به حوزه‌های مفهومی تازه، وارد شده و مفاهیمی مثل: قطعیت، عدم امکان تحقق، احتمال و دوری از واقعیت را برای یک رویداد کدگذاری می‌کند. همچنین از طریق برجسته‌سازی مؤلفه‌های پنهان در طرح‌واره سرنمونه‌ای، مفاهیمی مثل: تقدم، سرعت و... را به صورت مجازی منتقل می‌کند. در نتیجه می‌توان زمان ماضی در قرآن را مقوله‌ای چندمعنا دانست که تحت تأثیر بافت، شبکه‌ای از معانی را مفهوم‌سازی می‌کند. این معانی همگی حول همان معنای پیش‌نمونه‌ای شکل گرفته و به نحوی با آن ارتباط دارند.
پذیرش:	کلمات کلیدی: زمان ماضی، معنای پیش‌نمونه‌ای، استعاره مفهومی، مجاز مفهومی، شبکه معنایی.
۱۴۰۳/۰۲/۲۸	
۱۴۰۳/۰۷/۰۲	

استناد: حسومی، ولی‌اله. (۱۴۰۴). تحلیل شبکه معنایی زمان ماضی در قرآن با رویکرد معناشناسی شناختی، سال هفدهم،

دوره جدید، شماره پنجاه و نهم، بهار ۱۴۰۴: ۷۶-۹۹.

DOI: 10.30479/LM.2024.19090.3575

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) حق مؤلف © نویسنده گانت^۱

*Corresponding Author: Valiulah Hasoomi

Address: Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences,
University of Sistan and Baluchistan, Iran.

E-mail: dr.hasoomi@theo.usb.ac.ir

۱. مقدمه

فعل در زبان عربی از ارکان مهم کلام به حساب می‌آید که به‌عنوان قوی‌ترین عامل شکل‌گیری رابطه اسنادی بین اجزای کلام مطرح است (مخزومی، ۱۹۸۶م، ص ۱۰۰). فعل در زبان عربی با هر نوعی تام یا ناقص، گویای زمان است؛ از نظر بصریون فعل از جهت دستوری به سه نوع ماضی، مضارع و امر و از نظر کوفیان به ماضی، مضارع و دائم دسته‌بندی شده است (همان، ص ۱۱۴). در این میان، فعل ماضی با انواع مختلفی که برای آن ذکر شده است، شامل: ساده، نقلی، استمراری، نقلی استمراری، بعید و التزامی در زبان عربی و قرآن از حیث کاربرد و کارکرد از اهمیت ویژه برخوردار است. از گذشته تاکنون اعتقاد بر این بوده است که نمود زمان در فعل جمله صرفاً جهت اشاره به این است که موقعیت مورد نظر در چه زمانی انجام شده یا می‌شود و لذا بخش مهمی از ظرفیت‌های مفهوم زمان در قرآن یا مورد توجه قرار نگرفته یا به‌صورت موردی تلاش شده است در مواردی که زمان با موقعیت هم‌خوانی ندارد، به توجیه آن پرداخته یا با استفاده از قواعد زبانی آن را توضیح دهند. به‌عنوان نمونه در زبان قرآن گاهی در توصیف یک موقعیت مربوط به زمان آینده از فعل ماضی استفاده شده است و اکثر مفسران بدون ارائه هیچ سازوکاری آن را به مفهوم قطعیت حمل کرده یا گفته‌اند. در برخی ساختارها فعل ماضی همراه با شرط و جزا بر آینده و قطعیت دلالت کند (ابن عیث، ۲۰۰۱م، ج ۴، ص ۲۰۷).

اما با توسعه مطالعات صورت گرفته در مورد زمان فعل، اکنون این موضوع تقریباً در تمام زبان‌های دنیا که افعال زمانی دارند، یک موضوع قطعی است که زمان فعل صرفاً برای اشاره به زمان وقوع رویداد نیست، بلکه کاربردهای معنایی نیز دارد. به عبارت دیگر زبان یک وجه کاربردی و یک وجه معنایی دارد. از حیث کاربردی نقش تعیین موقعیت وقوعی یک رویداد را روی محور زمان ایفا می‌کند و از جهت معنایی، همین موقعیت‌یابی به‌عنوان یک سازوکاری جهت انتقال معانی مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد. موضوع نوشتار حاضر تحلیل بعد معنایی زمان ماضی در قرآن است. به اعتقاد نگارنده، زمان ماضی از این حیث به‌عنوان مقوله‌ای «چندمعنا» قابل طرح بوده و مباحث مرتبط با چندمعنایی در مورد آن قابل کاربرد است. در تحلیل چندمعنایی رویکردهای متفاوتی وجود دارد. اساس کار نوشتار حاضر در تحلیل چندمعنایی فعل ماضی، استفاده از روش معناشناسی شناختی و جدیدترین نظریات این حوزه به‌ویژه نظریه ریمر در خصوص استعاره و مجاز مفهومی است. بر همین اساس با محوریت فعل ماضی و کاربرد آن در قرآن به دنبال آن است که اولاً ظرفیت‌های معنایی زمان ماضی را در قرآن، تبیین کرده و دوم اینکه سازوکاری مشخص جهت تبیین این ظرفیت ارائه دهد.

این موضوع زمانی اهمیت بیشتر پیدا می‌کند که در موارد متعدد، زمان ماضی در مورد رویدادهای آخرت به‌کاررفته است؛ در حالی که آخرت با توجه به این که غیرمادی بوده و مقید به مکان و زمان نیست، طرح مطلق زمان برای آن، محل بررسی و دقت نظر است. لذا پاسخ به سؤال زیر در این نوشتار دنبال می‌شود:

شبکه معنایی زمان ماضی در قرآن چگونه و با چه سازوکاری به کار رفته است؟

۱-۱. پیشینه تحقیق

تحلیل معنایی از کاربرد زمان ماضی رویکردی است که در منابع دستوری زبان عربی از گذشته تاکنون کمتر مورد توجه بوده و عمدتاً تحلیل زمان به صورت عام و زمان ماضی به صورت خاص در قالب قواعد دستوری و دسته‌بندی گونه‌ها و انواع آن بوده است؛ اما از جهت کارکردهای غیرزمانی و سازوکارهای آن، در منابع دستوری گذشته و حتی فعلی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در عصر حاضر با گسترش مطالعات در حوزه شناختی، مطالعاتی در خصوص کاربردهای معنایی زمان صورت گرفت و در زبان‌های مختلف از جمله زبان فارسی، کیفیت کاربردهای غیرزمانی زمان فعل مورد مطالعه قرار گرفته است. به عنوان نمونه عموزاده و دیگران (۱۳۹۱ هـ.ش) در مقاله بررسی مفاهیم وجهی زمان دستوری در زبان فارسی، به بررسی نقش زمان در انتقال مفاهیم پرداخته‌اند.

در زبان عربی به ویژه زبان قرآن، نگاشته‌ای که به تحلیل معنایی زمان ماضی پرداخته و سازوکار آن را تبیین کرده باشد یافت نشد. البته حسومی (۱۳۹۸ هـ.ش) در مقاله تحلیل کارکردهای غیرزمانی فعل ماضی در قرآن با رویکرد معناشناسی شناختی، به این موضوع پرداخته و فقط به برخی کاربردهای غیرزمانی فعل ماضی اشاره کرده، اما به ضوابط این کاربرد توجه نشده است.

تمرکز نوشتار حاضر بر تحلیل شبکه معنایی زمان ماضی و ارائه ضوابط کلی، جهت فهم آن از دسته از آیاتی است که کاربرد زمان ماضی در آن‌ها با ابهام همراه است و در هیچ‌یک از نگاشته‌های مورد اشاره و حتی تفاسیر قرآن، بدان‌ها پرداخته نشده است. بدین منظور با استفاده از دیدگاه‌های معناشناسان شناختی در مورد طرح‌واره‌ها و به خصوص نظریات «ریمر» در باب تفاوت استعاره و مجاز، کاربردهای مختلف زمان ماضی و چگونگی بسط معنایی و کاربردی آن در قرآن مورد واکاوی قرار گرفته و ضوابط کلی جهت فهم آن‌ها ارائه شده است. از این جهت نوشتار حاضر رویکردی نو در تفسیر و فهم این گونه آیات است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. مبانی نظری

مبانی نظری پژوهش حاضر، برگرفته از حوزه معناشناسی شناختی است که در خصوص تحلیل معنای واژگان مجموعه‌ای از نظرات و دیدگاه‌ها را ارائه کرده است که با استفاده از آن‌ها بتوان روابط مفهومی واژگان را تحلیل کرد. در معناشناسی شناختی، تغییر شکل طرح‌واره تصویری، استعاره و مجاز به عنوان مهم‌ترین عوامل گسترش معنا و چندمعنایی واحدهای زبانی شناخته می‌شوند (Cuykens and Zawada, ۲۰۰۱، ص ۱۲-۱۴). معانی مختلف یک واژه چندمعنا، مقوله شعاعی را تشکیل می‌دهند و اعضای این مقوله

شعاعی با توجه به یک معنای سرنمونه‌ای سامان‌دهی شده‌اند. این بسط معنایی تصادفی نبوده و معنای سرنمونه‌ای یا مرکزی، تعیین‌کننده و محدودکنندهٔ چنین بسطی است (Geerearts, ۲۰۰۶م، ص ۱۰۹). لذا ابتدا توضیحی مختصر درخصوص سه عامل فوق داده و سپس به تحلیل زمان ماضی در قرآن پرداخته می‌شود.

۲-۱-۱. طرح‌وارهٔ تصویری

بر اثر ارتباط و تعامل مستمر با محیط فیزیکی، ذهن انسان از این تعامل الگوبرداری کرده و مفاهیمی را شکل می‌دهد که مبنای فهم و درک انسان قرار می‌گیرند. طرح‌واره‌های تصویری همین مفاهیم و الگوهای برخاسته از تجربیات جسمانی شده هستند (Evans and Green, ۲۰۰۶م، ص ۱۷۶). از این سازوکار در تحلیل چندمعنایی بهره برده می‌شود؛ یک طرح‌واره به‌عنوان سرنمونه‌ای شناخته می‌شود و سپس از طریق تعمیم، تخصیص یا تبدیل این طرح‌واره، واژه بسط معنایی پیدا می‌کند.

۲-۱-۲. مجاز و استعارهٔ مفهومی

از مجاز و استعاره به‌عنوان دو فرآیند مهم در گسترش معنای اولیه و ایجاد چندمعنایی یاد می‌شود (Riemer, ۲۰۰۵م، ص ۱۸۶-۱۸۷). به باور برخی از معناشناسان شناختی، استعاره با صفت مفهومی به‌کار می‌رود و منظور از استعارهٔ مفهومی هرگونه فهم و بیان مفاهیم انتزاعی در قالب مفاهیم عینی‌تر و ملموس‌تر است؛ لذا با دو حوزه مواجه هستیم، یکی حوزهٔ مبدأ و دیگری حوزهٔ مقصد و بین این دو حوزهٔ نگاهی سازمان‌یافته صورت می‌گیرد که بین عناصر مفهومی این دو حوزه رابطهٔ تناظر برقرار شده است (Grady, ۲۰۰۷م، ص ۱۹۰). اما مجاز برخلاف استعاره، تغییر حوزه نیست؛ بلکه فرآیندی درون‌حوزه‌ای است (Lakoff and Johnson, ۱۹۸۰م، ص ۲۸۸؛ ر.ک دهقان و دیگران، ۱۴۰۲هـ.ش، ص ۵-۷) تفکیک این دو از یکدیگر و کاربردشان در تحلیل چندمعنایی توسط معناشناسان دنبال شده است؛ از جمله دیدگاه‌های متمرکز بر نقش استعاره و مجاز در چندمعنایی و بیان تفاوت آن‌ها، نظریهٔ «چندمعنایی چهارمقوله‌ای» ریمر است. او در تحلیل چندمعنایی فعل (زدن)، به چهار روش کلی گسترش معنا قائل است که عبارتند از: کاربرد استعاری و سه نوع مجاز: تأثیر، مؤلفه و بافت (Riemer, ۲۰۰۵م، ص ۱۸۶-۱۸۷) که به نظر نویسنده در تحلیل چندمعنایی فعل ماضی نیز قابل کاربرد است. براساس نظر ریمر، تغییر عناصر مادی معنای پیش‌نمونه‌ای و استفاده از عناصر غیرمادی باعث بسط معنایی واژه و کاربرد استعاری آن می‌شود (همان، ص ۱۸۳-۱۸۴). به‌گونه‌ای دیگر نیز می‌توان گفت، تغییر عناصر غیرمادی انتزاعی به عناصر غیرمادی انتزاعی‌تر نیز در حیطهٔ استعاره قرار می‌گیرد.

در بیان مرز استعاره با مجاز، ریمر از سه نوع مجاز نام می‌برد و معانی‌ای که به این سه شکل برای واژه ایجاد می‌شوند را در دایرهٔ مجاز قرار می‌دهد: ۱- مجاز تأثیر: به بیان ریمر مجاز تأثیر گسترش معنای هسته‌ای فعل با توجه به تأثیر آن است. در واقع در مجاز تأثیری، فعل علاوه بر خود رویداد، تأثیر ناشی از آن را نیز بیان می‌کند (همان، ص ۲۴۱-۲۸۴). ۲- مجاز مؤلفه: در مجاز مؤلفه یک یا چند مؤلفه از مؤلفه‌های

فعل گزینش می‌شود. به بیان ریمر تفاوت مجاز مؤلفه با دو نوع قبلی آن است که برخلاف موارد پیشین، گسترش از طریق جذب اطلاعات اضافه در درون معنای هسته‌ای اتفاق نمی‌افتد؛ بلکه برعکس، تخصیص مجازی رخ می‌دهد. معنای مرکزی فعل محدود شده و تنها قسمت‌های معینی از آن مدنظر قرار می‌گیرد (همان، ص ۲۹۲-۲۹۳). ۳- مجاز بافت محور: گسترش معنای هسته‌ای فعل تحت تأثیر بافتی است که رویداد در آن به وقوع می‌پیوندد. در این نوع از گسترش مجازی، معنی فعل به گونه‌ای دستخوش تغییر می‌شود که مفهوم جدید آن، بافت یا چهارچوب رویدادی گسترده‌تری را تداعی کند (بهرامی و شیخیان‌پور، ۱۳۹۸ هـ.ش، ص ۱۹۳-۱۹۸). این نظریه به دلیل این‌که تفکیکی روشن بین استعاره و مجاز مطرح کرده، به‌عنوان مبنای نظری بحث، مورد استفاده قرار گرفته و از میان انواع مجاز دو نوع مؤلفه و تأثیر، در تحلیل زمان ماضی در قرآن قابل کاربرد است.

۲-۲. چندمعنایی زمان ماضی

با توجه به توضیحات بالا، چندمعنایی فعل ماضی با توجه به بافت کاربردی و از طریق تبیین طرح‌واره‌ای، استعاره و مجاز مورد بررسی قرار می‌گیرد. بدین‌منظور ابتدا معنای پیش‌نمونه‌ای و سپس سایر کاربردها و معانی فعل ماضی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۲-۱. معنای پیش‌نمونه‌ای

معنای پیش‌نمونه‌ای زمان ماضی (موقعیت انجام‌یافتگی یک رخداد در ظرف زمان گذشته) را بیان می‌کند. مصادیق این کاربرد در قرآن فراوان است و در موارد متعدد، زمان ماضی جهت اشاره به رویدادی در گذشته و با همین معنای پیش‌نمونه‌ای به کار رفته است. به‌عنوان نمونه: «فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ * كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ» (الشعراء ۲۶: ۱۳۹ و ۱۴۱) افعال مشخص شده اشاره به رخدادی در زمان گذشته است.

اما این معنای اولیه و پیش‌نمونه‌ای است که می‌تواند از طریق قرار گرفتن در بافت‌های مختلف، حامل معانی دیگری باشد که از این معنای پیش‌نمونه‌ای اخذ شده است. به‌عبارت‌دیگر در این مواقع، کاربرد یک فعل در قالب زمان ماضی جهت اشاره به انجام آن در زمان گذشته نیست؛ بلکه تحت تأثیر بافت کلام و از طریق تغییر در عناصر معنای پیش‌نمونه، استعاره و مجاز، زمان ماضی بسط معنایی پیدا می‌کند و به تعبیر معناشناسان شناختی با نوعی «استفاده شناختی از صورت‌های زمانی و جابه‌جایی زمانی مواجه هستیم» (Declerck, ۲۰۰۵م، ص ۲۱۵). چنان‌که اشاره شد، این کاربرد مسئله‌ای کاملاً کاربردشناختی و بافت‌محور است (عموزاده و رضائی، ۱۳۹۱ هـ.ش، ص ۶۰).

گاهی تحت تأثیر بافت، یکی از عناصر موجود در معنای پیش‌نمونه‌ای دستخوش تغییر شده و به‌تبع آن طرح‌واره اولیه فعل ماضی دچار تغییر شده و از معنای پیش‌نمونه‌ای خود فاصله گرفته و معنای جدیدی را

منتقل می‌کند. گاهی هم تغییر، محدود به تغییر طرح‌واره‌ای نیست؛ بلکه زمان ماضی از طریق استعاره به حوزه مفهومی دیگری وارد شده و مفاهیم جدیدی را منتقل می‌کند. گاهی نیز از طریق مجاز و به صورت درون‌حوزه‌ای معانی پنهان در این معنای پیش‌نمونه‌ای برجسته می‌شود.

۲-۲-۲. تغییر طرح‌واره‌ای

گاهی فعل ماضی در قرآن کاربرد دارد و همه عناصر طرح‌واره پیش‌نمونه‌ای حضور دارند، به جز مقطع زمانی. قرآن از این طریق مفاهیمی را بیان کرده‌است که به زمان و مکان خاصی تعلق ندارند و در اصطلاح فرازمانی هستند. این امور، حقایق و قوانینی ثابت در عالم بیرون هستند و زمان ماضی در قرآن برای بیان آن‌ها دستوری‌شدگی دارد. منظور از دستوری‌شدگی زمان ماضی این است که زمان ماضی به‌عنوان یک ابزار دستوری برای بیان یک واقعه بیرونی در زبان به‌کارگرفته‌شود. زبان‌شناسان شناختی برای تحلیل کیفیت درک و بیان زمان، زمان را به دو نوع تقسیم می‌کنند: اول زمان واقعی، یعنی همان زمانی که در بیرون، یک واقعه رخ داده‌است؛ دوم زمان دستوری، یعنی کیفیت بیان آن در زبان به کمک ابزار دستوری (Lyons, ۱۹۹۷، ص ۶۶۸). به عبارت دیگر مکان‌یابی رخداد عمل بر روی محور زمان به کمک ابزارهای دستوری در اصطلاح، همان مفهوم مورد نظر از زمان دستوری است (Comrie, ۱۹۸۵، ص ۱). باید دقت شود که زمان فیزیکی یا واقعی رخداد با زمان دستوری متفاوت است. زمان واقعی در عالم بیرون رخ داده‌است، اما زمان دستوری به تعبیر کریستال، مقوله‌ای است که در توصیف دستوری افعال به‌کار می‌رود و از طریق آن، دستور می‌تواند زمان وقوع فعل را نشان دهد (Crystal, ۱۹۹۱، ص ۳۸۴). این زمان بدون توجه به زمان واقعی است که گوینده به موقعیت‌ها منسوب می‌کند. به تعبیر کینگ، زمان دستوری یعنی بیان زمان در زبان ایده‌ای معنایی است که نشان می‌دهد چگونه گوینده زمان واقعی را به لحاظ روان‌شناختی به گفته‌اش منسوب کرده‌است (king, ۱۹۸۳، ص ۱۱۳).

برخی مفاهیم و واقعیت‌ها به زمان و مکان خاصی تعلق ندارد؛ بلکه همیشگی یا فرازمان هستند. در قرآن فعل ماضی برای بیان این مفاهیم دستوری‌شدگی دارد. به عبارت دیگر این امور در زبان قرآن عمدتاً در قالب فعل ماضی بیان شده‌اند؛ اما عنصر زمان را ندارند. طیف وسیعی از مفاهیم از این طریق در قرآن مطرح شده‌است که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود.

۲-۲-۲-۱. بیان حقایق، واقعیت‌ها و قوانین

در زبان قرآن هر کجا از یک واقعیت، حقیقت یا قانونی در عالم صحبت می‌کند، این امور عمدتاً در قالب فعل ماضی بیان شده‌اند. با توجه به اینکه این تعابیر بی‌زمان یا جاودانی هستند، نمی‌توان زمان خاصی را به این تعابیر منسوب کرد. به‌عنوان نمونه (دو ضرب در دو می‌شود چهار یا ماهی در آب زندگی می‌کند) این

امور واقعیات علمی هستند که زمانمند نیستند؛ اما موقع بیان بر حسب موقعیت به گونه‌ای بیان می‌شوند که در زمان درست در کلام واقع شود (مهرابی و بختیاری، ۱۴۰۰ هـ.ش، ص ۹۴). یکی از کارکردهای مهم زمان ماضی در قرآن دستوری‌شدگی این زمان برای بیان حقایق، قوانین، واقعیات‌ها است که زمان در آن‌ها معنا ندارد. زمان ماضی در این موارد از نظر معنایی با تضييق و از نظر کاربردی با بسط همراه است. به عبارت دیگر، در این موارد عنصر زمان همراه فعل، به معنای پیش‌نمونه‌ای و برای اشاره به انجام آن در گذشته به‌کاررفته است و همین سازوکار امکان کاربرد آن را در حوزه وسیع‌تری فراهم کرده‌است. این کاربرد طیف گسترده‌ای از مفاهیم را شامل می‌شود که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- کاربرد درخصوص قوانین عالم: یکی از کاربردهای فعل ماضی اشاره به واقعیات و قوانین بیرونی و افعالی است که خداوند در عالم طبیعت صورت داده‌است. این امور پیوسته در عالم جریان دارد، اما در قرآن در قالب زمان ماضی بیان شده‌اند. نمونه‌ها:

- «وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا* وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا*» (الفرقان: ۲۵-۴۵).

- «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا...» (الفرقان: ۲۵: ۵۴).

- «أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ...» (النمل: ۲۷: ۶۰).

امور مورد اشاره در آیات فوق و موارد متعدد دیگر، قوانین موجود در عالم بوده و محدود به زمان مشخصی نیستند؛ خلقت انسان، نزول آب از آسمان، پیدایش شب و روز، رویش گیاهان و... همگی در عالم به‌عنوان یک قانون وجود دارند، اما در قالب فعل ماضی بیان شده‌اند.

۲- حقایق ازلی در هستی: فعل ماضی در قرآن در مصادیق متعدد جهت اشاره به حقایقی است که خداوند متعال در عالم قرار داده‌است و این حقایق ساری و جاری در عالم است که به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

- «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (الاسراء: ۱۷: ۸۱).

- سورة العصر: «وَالْعَصْرِ* إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ* إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالْحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ» (عصر: ۱۰۳: ۳-۱).

- «بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ...» (بقره: ۲: ۱۱۲).

- «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَفَامُوا تَنْزَلَ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ...» (فصلت: ۴۱: ۳۰).

این آیات و موارد متعدد دیگر اشاره‌ای به حقایقی در عالم دارد که همیشه ساری و جاری است و همگی با فعل ماضی بیان شده‌اند.

۳- اشاره به واقعیت بیرونی چیزی: گاهی فعل ماضی در مقام بیان واقعیت و ماهیت چیزی در عالم بیرون نیز به‌کاررفته‌است. نمونه:

– «وَيَسْقُونَ فِيهَا كَأْسًا كَانَتْ مِرَاجُهَا زَنْجَبِيلًا» (الإنسان: ۷۶: ۱۷)، فعل ماضی اشاره دارد به این‌که مزاج کأس و ماهیت آن در زمانی که می‌نوشند، زنجبیل است.

– «قَالَ رَبُّ أُنَى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتْ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغَتْ مِنَ الْكِبَرِ عِتْيًا» (مریم: ۴۴: ۸)، در این آیه با توجه به بافت، زکریا فقط قصد ندارد به عقیم بودن همسرش اشاره کند، بلکه علاوه بر این اشاره دارد که همسرش در حال حاضر به لحاظ جسمی به گونه‌ای است که قابلیت بارداری نداشته و محال است که باردار شود و این عدم امکان بارداری جزء جدانشدنی از جسم اوست. اما در آیه دیگر (آل‌عمران: ۳: ۴۰)، همین تعبیر از زبان زکریا بدون «كَانَتْ» ذکر شده است و آنجا فقط اشاره به این است که همسرش عقیم است.

– «إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ» (ص: ۳۸: ۷۴)، آیه فقط اشاره دارد که واقعیت وجودی و وضعیت فعلی شیطان این است که اکنون کافر و کفر بخشی از وجود اوست و این بخشی از وجود بودن، به گونه‌ای است که امکان هدایت و توبه از او سلب شده است. کاربرد «كَانَ» در خصوص شیطان عمدتاً بیانگر واقعیت وجودی و فعلی شیطان بوده و حاکی از صفاتی است که جزئی از ذات اوست و نمی‌تواند خلاف آن‌ها عمل کند. نمونه دیگر: «وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا» (الفرقان: ۲۵: ۲۹).

۴- بیان احکام و قوانین شرع: در قرآن در مقام وضع احکام شرعی به جز مواردی محدود که فعل امر و نهی به کاررفته، در سایر موارد عمدتاً از فعل ماضی و گاهی مضارع مجزوم به کم استفاده می‌شود و می‌توان گفت فعل ماضی در بیان احکام، دستوری شدگی دارد. این احکام و قوانین شرعی به زمان و مکان خاصی تعلق ندارند و طبق بررسی صورت گرفته در اکثر احکام که جنبه وضعی آن مدنظر است، چنین کاربردی صراحت دارد (ر.ک: طباطبائی، ۱۳۹۰ ه.ش، ج ۵، ص ۳۲۶). نمونه‌ها:

– «... فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» (البقره: ۲: ۱۸۵).

– «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ... فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ...» (البقره: ۲: ۱۷۸).

– «أَمَّا حَرَمٌ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ...» (البقره: ۲: ۱۷۳).

موارد کاربرد زمان ماضی محدود به همین تغییر طرح‌واره‌ای نیست؛ بلکه به صورت استعاری و مجازی نیز برخی مفاهیم را منتقل می‌کند که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۲-۲. معانی استعاری زمان ماضی

زمان به دلیل ماهیت انتزاعی که دارد در زبان معمولاً در قالب رویدادهای فیزیکی و عینی و به صورت استعاری درک می‌شود. هرگونه فهمی که ما از زمان داریم وابسته به مفاهیم دیگر همچون: حرکت، فضا و رویدادهاست (لیکاف و جانسون، ۱۳۹۴ ه.ش، ص ۲۰۶). بازنمود زبانی و نام نگاشت‌های زمان، به مثابه مکان (نسبت به ناظر متحرک) یا شی متحرک (نسبت به ناظر ثابت)؛ زمان به مثابه منبع از جهت ارزشی: محدود، بخش‌پذیر و...؛ زمان به مثابه جاندار یا انسان در مورد زمان به کار می‌رود (همان، ص ۲۳۰-۲۴۱). همچنین برخی

معتقدند که زمان به وسیله یک استعاره خطی درک می‌شود و نام‌نگاشت «زمان به‌مثابه محور» مطرح می‌شود (Reichenbach, ۱۹۴۷، ص ۷۱). طبق بررسی صورت‌گرفته، استعاره مفهومی «زمان ماضی به‌مثابه مکان» به‌عنوان مبنای بسط معنای پیش‌نمونه‌ای فعل ماضی در قرآن کاربرد دارد.

استعاره مفهومی «زمان ماضی به‌مثابه مکان»، یکی از استعاره‌های مهم و کاربردی در حوزه زمان ماضی است. گاهی زمان ماضی که مفهومی انتزاعی است، ابتدا در قالب استعاره مفهومی و نام‌نگاشت «زمان ماضی به‌مثابه مکان» مفهوم‌سازی می‌شود. به عبارت دیگر برای درک مفهوم زمان، از عناصر فیزیکی مربوط به حوزه مکان استفاده می‌شود. سپس خود مفهوم زمان ماضی با مفاهیمی که از حوزه مبدأ دریافت کرده است، به‌صورت استعاری و به‌عنوان حوزه مبدأ، مفاهیم دیگر را که ماهیتی انتزاعی‌تر دارند، مفهوم‌سازی می‌کند. به‌عبارت‌دیگر در این حالت با دو استعاره مواجه هستیم. این کاربرد استعاری «استعاره زمان ماضی به‌مثابه مکان» به‌عنوان حوزه مبدأ مفاهیمی انتزاعی‌تر را کدگذاری کرده و وارد حوزه مفهومی تازه می‌شود. در ادامه این مفاهیم مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۳-۲. عدم امکان تحقق

استعاره مفهومی «زمان ماضی به‌مثابه مکان» گاهی در قرآن به‌عنوان حوزه مبدأ در درک زمان ماضی استفاده می‌شود. در این استعاره از مفهوم «عدم دسترسی به مکان»، مفهوم «عدم دسترسی به زمان ماضی» منتقل می‌شود. سپس همین مفهوم انتزاعی به‌عنوان حوزه مبدأ، مفهوم انتزاعی‌تر «عدم امکان تحقق» را کدگذاری می‌کند. در این استعاره، بین فعل و زمان ماضی و بین انجام فعل و عدم دسترسی به زمان ماضی، تناظر وجود دارد.

در قرآن این کاربرد استعاری در موارد متعدد مشاهده می‌شود. گاهی شکل محقق شده یک رویداد، در قالب فعل ماضی به‌گونه‌ای دیگر بیان می‌شود و منظور این است که این شکل فرضی امکان تحقق ندارد. در قرآن مواردی که فعل ماضی با کو شرطیه امتناعیه یا لولا به‌کاررفته و نیز جملات شرطی خلاف واقع، این‌گونه است. در زبان عربی این عدم امکان تحقق به حروف امتناعیه مربوط شده است (رک: الانباری، ۱۹۶۱م، ج ۱، ص ۷۲-۷۴). درحالی‌که این مفهوم را عمدتاً زمان ماضی فعل منتقل می‌کند؛ چون فعل ماضی همراه با سایر حروف شرط نیز این مفهوم را منتقل می‌کند و از طرف دیگر حرف کو کاربرد غیرامتناعیه هم دارد. نکته دیگر این است که مفهوم «عدم امکان تحقق» گاهی برحسب واقع است و گاه برحسب دیدگاه گوینده. ۱- برحسب واقع: نمونه: «قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» (الأنعام: ۱۵). در این آیه «عصیان پروردگار» در قالب زمان ماضی بیان شده و عدم امکان تحقق را منتقل می‌کند. در این استعاره بین فعل «عصیان» با «زمان ماضی» و «تحقق عصیان» با «عدم دسترسی به زمان ماضی» تناظر برقرار شده است. لذا «عصیان» امکان تحقق ندارد و آنچه در زمان دسترسی محقق شده است، «عدم عصیان» است.

نمونه دیگر: «لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَأَصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (الزمر: ۳۹).
 ۴، در اینجا فعل «اراده برای گرفتن فرزند توسط خداوند» با «زمان ماضی» و «تحقق اراده» با «عدم دسترسی به زمان ماضی» تناظر دارد. به عبارت دیگر فعل «أَرَادَ» در قالب این استعاره در مکان دور از دسترس و به صورت غیرقابل تحقق مفهوم‌سازی شده است.

۲- بر حسب دیدگاه گوینده: نمونه آیه ۱۴ سوره یوسف است؛ فرزندان یعقوب در پاسخ پدر در مورد این که ترسش به خاطر این است که گرگ یوسف را بخورد، خورده شدن او توسط گرگ را در قالب فعل ماضی غیرقابل تحقق بیان کرده و گفتند: «قَالُوا لَنْ نَأْكُلَهُ الذُّبُّ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ» (یوسف: ۱۲، ۱۴)، امکان ندارد گرگ او را بخورد در حالی که ما هستیم.

۲-۳-۲. قطعیت

مفهوم دیگری که در قالب استعاره «زمان ماضی به مثابه مکان» منتقل شده است، مفهوم «رسیدن به مکان مقصد و همچنین محصوریت در یک مکان» در حوزه مبدأ است که تناظر مفهومی با مفهوم انتزاعی «انجام یافتگی و محصوریت زمان ماضی» در حوزه مقصد دارد. سپس از این مفهوم انتزاعی، استعاره مفهومی «انجام فعل به مثابه زمان ماضی» ساخته شده و از مفهوم انتزاعی «انجام یافتگی و محصوریت زمانی» در حوزه مبدأ، مفهوم انتزاعی تر «قطعیت» در حوزه مقصد مفهوم‌سازی می‌شود. به عبارت دیگر وقتی وقوع یک رویداد در قالب فعل ماضی مفهوم‌سازی می‌شود، از این ویژگی انجام یافتگی و محصوریت در زمان ماضی، قطعیت وقوع آن مفهوم‌سازی می‌شود. گویی فعل مورد نظر انجام شده و اکنون در محاصره زمان ماضی است. چون زمان ماضی دور از زمان حال است، امکان تغییر آن وجود ندارد و وقتی یک رخداد در این محدوده قرار می‌گیرد، شکل وقوعی آن در این محدوده امکان تغییر ندارد، لذا قطعیت وقوع آن منتقل می‌شود.

از مواردی که فعل ماضی چنین کارکردی دارد، رخدادهایی است که به زمان آینده تعلق دارند؛ اما با فعل ماضی بیان می‌شوند. به این پدیده در زبان فرافکن اشاره‌ای گفته می‌شود (عموزاده و رضائی، ۱۳۹۱ هـ.ش، ص ۶۰). در این گونه مواقع با کاربرد فعل ماضی برای اشاره به آینده، گوینده از ویژگی محصوریت و انجام یافتگی که در فعل ماضی نهفته است، به مفهوم انتزاعی تر «قطعیت» برای وقوع رخداد آینده استفاده می‌کند. در این موارد معمولاً نشان‌هایی در بافت کلام وجود دارد که نشان می‌دهد موقعیت مورد نظر در واقع مربوط به آینده است و وقتی با زمان ماضی آمده است، قطعی بودن آن را می‌رساند. این کاربرد فعل ماضی در قرآن عمدتاً در خصوص رخدادهای مربوط به آخرت نمود دارد؛ این رخدادها بدون حروف شرط یا ظرف بیان می‌شوند. نمونه‌ها:

۱- «إِنِّي جَزَيْتَهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ» (المؤمنون: ۲۳: ۱۱۱)، فعل ماضی همراه ظرف حال «الْيَوْمَ» قطعیت جزا در برابر قطعیت صبر است. در اینجا استعاره مفهومی «دادن جزا به مثابه زمان ماضی» وجود دارد و مفهومی که از حوزه مبدأ به مقصد نگاشت شده است، «محصوریت» است که با مفهوم «قطعیت» در حوزه مقصد تناظر دارد. یعنی فعل «جزا دادن» در حصار زمان ماضی است، لذا قطعاً محقق خواهد شد.

۲- «جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعَدُهُ مَأْتِيًا» (مریم: ۱۹: ۶۱)، فعل «وَعَدَ» قطعی است چون در حصار زمان ماضی است؛ نام نگاشت «وَعَدَ» به مثابه زمان ماضی در اینجا وجود دارد و بین «وَعَدَ» و قطعیت در حوزه مقصد با «زمان ماضی و محصوریت» در حوزه مبدأ تناظر وجود دارد. هم نشین های فعل هم، این مفهوم «قطعیت» را تأیید می کند. علامه نیز مفهوم قطعیت را از این آیه برداشت می کند و می گوید: «و کون الوعد مأتیا عدم تخلفه»، البته علامه این مفهوم را از کلمه «مأتی» برداشت می کند (طباطبائی، ۱۳۹۰ هـ ش، ج ۱۴، ص ۷۹).

مؤید مطلب فوق این است که برخی از انواع ماضی، یعنی ماضی نقلی و بعید، به صورت پیش فرض بر همین مفهوم قطعیت و انجام یافتگی زمان ماضی دلالت دارند.

۳-۲-۲. احتمال

گاهی فعل ماضی مفهوم «احتمال و فرض» را مفهوم سازی می کند. در اینجا برخلاف مفهوم قطعیت، در بافت کلام چیزی وجود دارد که درجه قطعیت وقوع رخداد را کم می کند. این مفهوم معمولاً در جملات شرطی غیر از «کو و إذا و إذا» در زبان قرآن قابل مشاهده است. زمان ماضی با قطعیت همراه است؛ اما ساختار شرطی، درجه قطعیت را کم و احتمال وقوع را تقویت می کند. نمونه:

«الَّذِينَ إِذَا مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» (حج: ۲۲: ۴۱)، این آیه وصف مؤمنینی است که در راه خدا آواره شده اند؛ با شکل ماضی روی دیگر وضعیت آنان محتمل فرض می شود که اگر در زمین تمکن داشتند، این امور را انجام می دهند و نوعی تعریف و تمجید از آنان است. علت این که گفته شد این فرض است، به خاطر این است که این جمله وصف آنان است نه وعده و نمی توان تصور کرد تمام مؤمنین حتماً در زمین تمکن پیدا می کنند. اما این وصف شامل همه این مؤمنین می شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ هـ ش، ج ۱۴، ص ۱۲۲). برخی مفسران از این آیه قطعیت برداشت کرده اند که محل اشکال و تأمل است، چون امکان ندارد تمام مؤمنین روی زمین تمکن پیدا کنند (رک: فیض کاشانی، ۱۴۱۵ هـ ج ۳، ص ۳۸۲).

۴-۳-۲. دوری از واقعیت

یکی دیگری از مفاهیم استعاری «زمان ماضی به‌مثابه مکان» مفهوم «دور و نزدیکی» است. براساس این مفهوم در حوزه مقصد، مفهوم انتزاعی «نزدیک و دور بودن زمان ماضی» درک می‌شود. گاهی همین مفهوم خود به‌عنوان حوزه مقصد عمل می‌کند و مفهوم «دوری زمانی» و مفهوم «دوری از واقعیت یا غیرواقعی بودن» فعل را منتقل می‌کند. به‌عبارت‌دیگر یک فعل در قالب زمان ماضی به‌کار می‌رود و غرض، اشاره به زمان انجام آن در گذشته نیست؛ بلکه در قالب نام نگاشت «انجام فعل به‌مثابه ماضی» مفهوم‌سازی شده و بین مفهوم «دوری زمانی» با «دوری فعل از واقع» تناظر وجود دارد. لذا زمان ماضی به‌صورت استعاری مفهوم «غیرواقعی بودن» آن فعل را مفهوم‌سازی می‌کند. در این مواقع یا فعل موردنظر واقعی نیست یا یک رخدادی که اتفاق افتاده است، به‌صورتی دیگر در قالب فعل ماضی مفهوم‌سازی می‌شود تا بیان کند، این شکل کاملاً غیرواقعی است و امکان تحقق ندارد. نمونه‌ها:

۱- «مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ...» (المؤمنون: ۲۳: ۹۱). در این آیه «اتخاذ فرزند توسط خداوند» در قالب فعل ماضی بیان شده‌است. در اینجا در قالب استعاره مفهومی «اتخاذ فرزند به‌مثابه زمان ماضی»، بین مفهوم «دوری زمان ماضی» و «دور از واقعیت بودن فعل فرزندداری خداوند» تناظر وجود دارد و غیرواقعی بودن این فرض‌ها بدین ترتیب مفهوم‌سازی شده‌است. به‌عبارت‌دیگر، رخداد «اتخاذ فرزند توسط خداوند» در قالب فعل ماضی در مکانی دور از زمان حال مفهوم‌سازی شده و به این ترتیب نادرستی، غیرواقعی و دور از واقعیت بودن آن مفهوم‌سازی شده‌است. این نکته قابل‌ذکر است که در آیه فوق، فرض «فرزند داشتن خداوند» و نتیجه آن، همگی با فعل ماضی بیان شده‌اند؛ در بخش اول غیرواقعی بودن فعل با حرف نفی «ما» و عدم امکان تحقق با زمان ماضی تأکید شده‌است و در بخش دوم، زمان فعل، غیرواقعی بودن و عدم امکان تحقق هر دو را منتقل می‌کند.

۲- «قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (البقره: ۲: ۹۴). این آیه خطاب به بنی اسرائیل است که می‌گفتند سرای آخرت فقط از آن ما است، اما در این آیه فعل «کان» فرضی را بیان می‌کند که شکل ماضی بودنش، بطلان و غیرواقعی بودن آن را نشان می‌دهد. صادق بودن در فضای زمان گذشته مفهوم‌سازی شده و از این دوری زمانی، غیرواقعی و دور از واقع بودن آن مفهوم‌سازی شده است. یعنی در واقع این است که شما دروغگو هستید و راستگویی شما دور از واقعیت است.

۵-۳-۲. فاصله جایگاهی

یکی دیگر از مفاهیم حوزه مکان که به حوزه زمان ماضی راه یافته‌است، مفاهیم «نسبت مکانی»، مثل: فاصله، عقب و جلو، بالا و پایین و... است. از این مفهوم، مفهوم «عقب بودن و فاصله بین زمان ماضی با سایر زمان‌ها» قابل‌درک می‌شود. همین درک از زمان ماضی گاهی به‌عنوان حوزه مبدأ، جهت مفهوم‌سازی مفاهیم انتزاعی‌تر دیگر استفاده می‌شود. در این کاربرد، بین مفهوم «عقب‌تر بودن و فاصله زمان ماضی» با

مفهوم «عقب‌تر بودن و فاصله جایگاهی» در حوزه مقصد تناظر وجود دارد. این کاربرد زمان ماضی در قرآن در مواردی است که درخواستی مطرح می‌شود، به‌ویژه در جملات دعایی که چیزی از مقام بالاتر درخواست می‌شود؛ اما درخواست‌کننده جهت رعایت ادب، عدم اصرار بر پاسخ سریع و جایگاه پایین‌تر، درخواست را در قالب فعل ماضی مطرح می‌کند. در این حالت فعل ماضی، درخواست را به زمان گذشته می‌برد و نوعی فاصله تا زمان حال ایجاد می‌کند و از طرف دیگر جایگاه، عقب‌تر مفهوم‌سازی می‌شود. نمونه‌ها:

«قَالَ سَتَجِدُنِي إِِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا» (الکهف: ۱۸: ۶۹)، در این آیه استعاره «شاء به‌مثابه زمان ماضی» وجود دارد و بین مفهوم «عقب بودن زمان ماضی» در حوزه مبدأ با مفهوم «پایین بودن شأن درخواست‌کننده» در حوزه مقصد تناظر وجود دارد. «شاء: خواستن خدا» از زبان موسی (ع) خطاب به خضر (ع) در قالب ماضی و در فاصله دور مفهوم‌سازی شده‌است تا جایگاه عقب‌تر و فاصله دور خود را نسبت به خداوند و خواست او و عدم دسترسی به آن (خواست) را جهت رعایت ادب نشان دهد.

- «لَعَنَهُ اللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا» (النساء: ۱۱۸) و «فَاَحْذَرَهُمْ قَاتِلَهُمُ اللَّهُ اَنِّي يُؤْفِكُونَ» (المنافقون: ۶۳: ۴)، درخواست لعن و قتل از خدا به خاطر رعایت ادب، با فعل ماضی در فاصله دور از زمان حال مفهوم‌سازی می‌شود تا هم فاصله جایگاه مشخص باشد و هم فاصله زمانی بین درخواست و انجام آن ایجاد شود تا در این فرصت، درخواست‌شونده فرصت قبول یا رد داشته باشد. این نکته هم قابل ذکر است که در زبان قرآن و خود زبان عربی، زمان ماضی برای بیان جملات دعایی دستوری‌شدگی دارد.

۴-۲-۲. کاربرد مجازی زمان ماضی

چنان‌که اشاره شد، مفهوم کلی زمان و به‌ویژه زمان ماضی، مکانی درک می‌شود. در کاربردهای مجازی زمان ماضی، برخلاف استعاره تغییر از حوزه مکان صورت نمی‌گیرد؛ بلکه درون همین حوزه مکان، برخی از مفاهیمی که در معنای پیش‌نمونه‌ای زمان ماضی پنهان است، تحت‌تأثیر بافت کلام برجسته می‌شود. در ادامه، این کاربرد مجازی زمان ماضی بر اساس دسته‌بندی «ریمر» مورد بررسی قرار می‌گیرد. دو نوع مجاز مؤلفه و تأثیر در تحلیل زمان ماضی قابل‌کاربرد است.

۴-۲-۲-۱. مجاز مؤلفه

معنایی حاصل از مجاز مؤلفه عبارتند از:

۱- مؤلفه تقدم و ترتیب: یکی از مؤلفه‌های زمان فعل ماضی چنان‌که اشاره شد، این است که نسبت به زمان حال و آینده عقب‌تر است و بر آن‌ها تقدم دارد. در بافت کلام گاهی کاربرد زمان ماضی برای یک فعل، همین مفهوم «مقدم بودن» را منتقل می‌کند. یعنی کاربرد فعل ماضی بیانگر این است که این رخداد، نسبت به سایر رخدادها در بافت کلام تقدم داشته و نوعی ترتیب بین آن‌ها وجود دارد. در این حالت فعل ماضی تقلیل یافته و به مؤلفه «مقدم بودن» محدود شده‌است. این مورد در قرآن مصادیق و کاربردهای فراوان دارد. نمونه‌ها:

«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ...» (النساء: ۴: ۱۲۲)، ایمان ابتدا است و بعد جزای ایمان، لذا ایمان و عمل صالح ماضی و نتیجه مضارع است.

– «وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بَقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً...» (النور: ۲۴: ۳۹)، اول کفر اتفاق می‌افتد بعد سراب دیدن. در این آیه به دلیل همین مطلب بوده‌است که از «الَّذِينَ كَفَرُوا» به جای «کافرون» استفاده شده‌است.

– «لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا» (النساء: ۴: ۱۶۶)، در این آیه «أَنْزَلَ» به صورت ماضی به کار رفته تا بیان کند ابتدا نزول است بعد شهادت بر آن و در ادامه هم فعل «كَفَى» به صورت ماضی به کار رفته تا بیان کند، پیش از این‌ها و شهادت ملائکه، شهادت خداوند حاصل و کافی بوده‌است.

گاهی نشانه‌هایی هم برای این کاربرد وجود دارد و بین دو فعل یکی از حرف عطف «ثُمَّ» یا «فَاءً» قرار می‌گیرد که بیانگر ترتیب هستند (ر.ک: خضری، ۱۴۲۷هـ ص ۱۲). به عنوان نمونه در سوره الانفال آیه ۵۶، بستن عهد با فعل ماضی و شکستن آن با فعل مضارع و بین آن‌ها حرف عطف «ثُمَّ» آمده‌است:

«الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ».

۲- وسعت و گستردگی: یکی از مؤلفه‌های زمان ماضی که از حوزه مکان اخذ کرده‌است، مفهوم «گستردگی و وسعت» است. زمان ماضی (با انواع سه‌گانه نزدیک، دور و خیلی دور) به مثابه مکان وسیع درک می‌شود. همین مؤلفه گاهی در قرآن مبنایی برای کاربرد مجازی زمان ماضی بوده و تحت تأثیر بافت، این مؤلفه برجسته شده‌است. به عبارت دیگر زمان ماضی برای یک رویداد نه برای اشاره به زمان آن بلکه «گستردگی و وسعت» آن را بیان می‌کند. این کاربرد در قرآن عمدتاً در فعل «كَانَ» و در حوزه صفات خداوند وجود دارد. در این کاربرد علاوه بر اشاره به واقعیت بیرونی که در بالا بدان اشاره شد، مفهوم گستردگی را نیز منتقل می‌کند. نمونه‌ها:

در سوره نساء بعد از بیان برخی احکام ارث می‌فرماید: «... إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا» (النساء: ۴: ۱۱)، «كَانَ» در این آیه وسعت علم و حکمت خداوند را در معرض نگاه مخاطب قرار می‌دهد. این علم و حکمت آن قدر گسترده است که نفع و ضرر این احکام را نیز کامل پوشش می‌دهد و بیان می‌کند واضح این احکام آن قدر علیم و حکیم است که نفع و ضرر را می‌داند و بر همین اساس حکم را وضع کرده‌است.

– «... وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» (الأحزاب: ۳۳: ۴۰)، زمان ماضی به مثابه یک مکان وسیع با افق دور فرض شده‌است که «علم خداوند» به مثابه شیء روی آن پهن شده و به گونه‌ای است که انتهای آن مشخص نیست؛ اما در عین حال قابل دیدن است. نکته قابل ذکر که مؤید برداشت فوق است، این است که اسماء و صفات خداوند به صورت اسمی و بدون فعل «كَانَ» نیز به کار رفته‌اند؛ به لحاظ منطقی و اصل «زیادة المبانی تدل علی زیادة المعانی» باید معنای اضافه‌تری در این تعابیر مدنظر باشد که به نظر می‌رسد، همین گستردگی

مدنظر است. از منظر دیگر این تعبیر می‌توانند به نوعی اشاره به واقعیت بیرونی نیز باشند؛ چنان‌که قبلاً بدان اشاره شد. نکته دیگر این‌که کاربرد «کَانَ» با اسماء و صفات گاهی با قرآینی هم همراه است که همین مفهوم گسترده‌تری را تأیید می‌کند. مثلاً در آیه: «وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا» (النساء: ۴: ۱۱۳)، برای اشاره به گستردگی فضل، علاوه بر فعل «كَانَ» از صفت «عَظِيمًا» نیز استفاده شده است.

۲-۴-۲. مجاز تأثیری

این مجاز با توجه به تأثیر گذر زمان ماضی است. یعنی سپری شدن زمان و تبدیل آن به ماضی اثرات و نتایجی دارد که در برخی کاربردهای یک فعل به صورت زمان ماضی، این اثرات به صورت مجازی مفهوم سازی شده است.

۱- در معرض دید بودن: یکی از تأثیرات زمان ماضی، برخلاف زمان آینده و حتی حال، این است که وقتی رخدادی در محدوده آن واقع شود، در «معرض دید و نگاه» مخاطب است و با دیدن آن، احساسات و عواطف مختلف در او ایجاد می‌شود. همین تأثیر در برخی کاربردهای قرآنی برجسته شده است و رخدادهایی که مربوط به زمان آینده هستند، در قالب فعل ماضی بیان شده‌اند تا مخاطب آن‌ها را ببیند و احساسات مرتبط با آن‌ها در او ایجاد شود. در قرآن برخی وقایع مربوط به آخرت بدین صورت با زمان ماضی مفهوم سازی شده‌اند. شاخصه این موارد وجود قید یا شرطی است که نشان می‌دهد، رخداد فرضی است و جهت دیدن و تصور مخاطب بیان می‌شود. این کاربرد در موارد متعدد قابل مشاهده است که به نمونه‌هایی اشاره می‌شود. نمونه بارز این مورد، آیات ابتدایی سوره واقعه است:

«إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ... إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا * وَيُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًا * فَكَانَتْ هَبَاءً مُتَّبَثًا...» (الواقعه ۵۶: ۱-۶)، این آیات با زمان ماضی همراه با ظرف «إِذَا» ابتدا فضایی فرضی مقابل دیدگان مخاطب ترسیم و سپس در این فضا، وقایع مربوط به قیامت بیان می‌شود. در ضمن این تعبیر برای این‌که مخاطب در حد فرض باقی نماند، با تعبیر «لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَادِبَةٌ» (همان: ۲)، وقوع آن را قطعی بیان می‌کند. نمونه دیگر: «وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا» (الفرقان ۲۵: ۲۵)، فعل «نُزِّلَ» با ظرف «يَوْمَ» به صورت فرضی در قالب فعل ماضی بیان شده‌اند. کاربرد زمان ماضی برای این است تا این رخداد، به مثابه رخدادی فرض شود که اکنون اتفاق افتاده و مخاطب می‌تواند آن را ببیند. در این کاربرد فعل ماضی، حروف شرط از جمله: «إِذَا» و «وَإِذَا» و ظروف مثل: «يَوْمَ» نقش مهمی ایفا می‌کنند و چنان‌که ملاحظه شد خداوند در دل رخداد گاهی قطعیت رخداد را نیز به گونه‌های مختلف یادآور می‌شود.

۲- سرعت: یکی از ویژگی‌های زمان ماضی که در نامگذاری آن هم لحاظ شده است، حرکت سریع است و زمان ماضی با سرعت در حال ایجاد است. در قرآن گاهی همین ویژگی برجسته شده است و رخداد مورد نظر در قالب فعل ماضی و در محدوده آن مفهوم سازی شده است، تا سرعت رسیدن

آن و تنگی وقت را مفهوم‌سازی کند. این مفهوم در امور مهم که زمان و انجام به موقع اهمیت دارد، خود دارای تأثیر است. تأثیراتی مثل: ترس، نگرانی، استرس، عجله و... این کاربرد زمان ماضی در افعالی است که یا حرکتی هستند یا متحرک مفهوم‌سازی شده‌اند و زمان ماضی مؤلفه سرعت را به این حرکت اضافه می‌کند. نمونه:

«اَقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ» (الانبیاء: ۷۳: ۱)، «اَقْتَرَبَ» فعل حرکتی است و در اینجا به صورت ماضی ذکر شده‌است تا سرعت رسیدن روز حساب و کتاب را به فعل «اَقْتَرَبَ» اضافه کند و مخاطب را به سرعت عمل وادار کند. ادامه آیه نیز همین مفهوم را تأیید کرده و اشاره می‌کند که مردم غرق در غفلت هستند. نمونه دیگر: «وَأَقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ» (الانبیاء: ۷۳: ۹۷)، در این آیه «وَعْدٌ» با فعل «اَقْتَرَبَ» به صورت حرکتی مفهوم‌سازی شده و زمان ماضی، مؤلفه سرعت را به آن اضافه کرده‌است؛ «إِذَا» ی فجائییه و اشاره به غافلگیری کافران، نیز مؤید همین مطلب هستند.

نتیجه

طبق بررسی صورت گرفته نتایج زیر حاصل می‌شود:

زمان ماضی در قرآن مقوله‌ای چندمعناست و تحت تأثیر بافت، کاربردهای مختلف داشته و شبکه‌ای از معانی را مفهوم‌سازی می‌کند. زمان ماضی در قرآن از جهت معنایی گاهی بسط و گاهی تضییق معنایی دارد. در حالت دوم اگرچه تضییق معنایی وجود دارد؛ اما از جهت کاربردی بسط پیدا کرده‌است. تضییق معنایی و بسط کاربردی گاهی از طریق تغییر در طرح‌واره اولیه فعل ماضی اتفاق افتاده‌است. در این موارد عنصر «زمان» تحت تأثیر بافت از فعل ماضی جدا شده و با توسعه کاربرد، مفاهیم فرازمانی مثل: قوانین شرعی، حقایق و واقعیات موجود در عالم در قالب آن مفهوم‌سازی شده‌است. به عبارت دیگر زمان ماضی برای بیان این مفاهیم دستوری‌شدگی دارد. در بسط معنایی فعل ماضی، بافت و دو عامل «استعاره و مجاز» نقش مهمی ایفا می‌کنند.

در کاربردهای استعاری فعل ماضی، نام نگاشت «زمان ماضی به مثابه مکان» مفاهیم حوزه مکان به حوزه زمان ماضی بسط داده شده‌است و به عنوان حوزه مبدأ وارد حوزه مفهومی جدید شده و مفاهیم انتزاعی‌تر مثل: قطعیت، عدم امکان تحقق، احتمال، وسعت و گستردگی و دوری از واقعیت را کدگذاری می‌کند. در کاربرد مجازی زمان ماضی، برخی مؤلفه‌ها و معانی پنهان در معنای پیش‌نمونه‌ای و در محدوده همان حوزه اولیه و مکانی زمان ماضی، تحت تأثیر بافت برجسته شده‌است. مفاهیمی مثل: تقدم و ترتیب، وسعت، سرعت و در معرض دید بودن ترسیم شده‌است.

منابع

منابع عربی

- ابن بعیش، موفق الدین ابی البقاء. (۲۰۰۱م). شرح المفصل للزمخشری. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- الأنباري، کمال الدین أبو البرکات عبدالرحمن بن محمد بن أبي سعید. (۱۹۶۱م). الإنصاف في مسائل الخلاف بين النحويين البصريين والكوفيين. تحقیق محمد محیی الدین عبد الحمید. ط ۴. القاهرة: المكتبة التجارية الكبرى.
- خضری، محمدا مین. (۱۴۲۷هـ). من اسرار حروف العطف في الذكر الحكيم «الفاء و ثم». قاهره: مكتبة وهبة.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۵هـ). تفسیر الصافی. ط ۲. تهران: مكتبة الصدر.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰هـ). التفسیر الكبير (مفاتیح الغیب). ط ۳. بیروت: دار إحياء التراث العربي.
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۹۰هـ). المیزان في تفسیر القرآن. ط ۲. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- مخزومی، مهدی. (۱۹۸۶م). فی النحو العربی: نقد و توجیه. ط ۲. بیروت: دارالرائد العربی.

منابع فارسی

- بهرامی، فاطمه و شیخانیان پور، بهناز. (۱۳۹۸). «گسترش معنایی فعل «زدن» محصول مجاز یا استعاره؟ تحلیلی در چهارچوب الگوی چندمعنایی چهارمقوله‌ای». مجله پژوهش‌های زبانشناسی دانشگاه اصفهان. دوره ۱۱. ش ۲. صص ۱۸۷-۲۱۴.
- حسومی، ولی‌الله. (۱۳۹۷هـ.ش). «تحلیل کارکردهای غیرزمانی فعل ماضی در قرآن با رویکرد معنانشناسی شناختی». مجله پژوهش‌های ادبی قرآنی. دوره ۶، ش ۳، صص ۹۷-۱۲۲.
- دهقان، فاطمه، حجت رسولی و ابوالفضل رضایی. (۱۴۰۲هـ.ش). «بررسی و مقایسه ارزش و کاربرد استعاره‌های مفهومی حوزه عشق در متون ادبی قدیم و جدید مطالعه موردی: غزلیات شریف رضی و کتاب أوراق الورد اثر مصطفی صادق الرافعی». فصلنامه لسان مبین. س ۲۵، ش ۵۴، صص ۱-۲۴.
- عموزاده، محمد و حدائق رضائی. (۱۳۹۱هـ.ش). «بررسی مفاهیم وجهی زمان دستوری در زبان فارسی». مجله پژوهش‌های زبانی. دوره ۳. ش ۱. صص ۵۳-۷۶.
- لیکاف، جورج و مارک جانسون. (۱۳۹۴هـ.ش). فلسفه جسمانی. ترجمه جهانشاه میرزاییگی. تهران: آگاه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱هـ.ش). تفسیر نمونه. چاپ دهم. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- مهرابی، معصومه و بهروز محمودی بختیاری. (۱۴۰۰هـ.ش). «پردازش زمان دستوری: دستوری: بازنمود ذهنی زمان مطلق و نسبی در فارسی و انگلیسی از رویکرد روانشناسی زبان». مجله پژوهش‌های زبانشناسی. دوره ۱۳. ش ۱. صص ۸۹-۱۱۲.

منابع لاتین

- Comrie, B. (1985). Tense. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (1991). A Dictionary of Linguistics and Phonetics (3rd ed.). Blackwell.
- Cuykens, H., & B. Zawada (2001). Introduction. In H. Cuykens and B.

- Zawada (Eds.), *Polysemy in Cognitive Linguistics* (1-24). Amsterdam: John Benjamins.
- Declerck; R.(2005). The relation between temporal and modal uses of indicative forms. In *Crosslinguistic Views on Tense, Aspect and Modality*.
- Hollebrandse, B., Houltand, A. V. and C. Vet (eds.), 215-227. Amsterdam and New York: Rodopi.
- Evans, V. & M. Green (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Geeraerts, D. (2002). The interaction of metaphor and metonymy in composite expressions. In R. Dirven & R. Pörings (Eds.), *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* (435-465). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Geeraerts, d.(2006). *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Cognitive Linguistics Research. Berlin/ New York, Mouton de Gruyter.
- Grady, J. E. (2007) .Metaphor', in D. Geeraerts and H. Cuckens (eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- King, L. D. (1983). The Semantics of Tense, Orientation and Aspect in English. *Lingua*, 59, 113-120.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1987). *The Contemporary Theory of Metaphor*. Cambridge: Cambridge.
- Lyons. J. (1977). *Semantics*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press
- Reichenbach,H.(1947). *Elements of Symbolic Logic*. New York: The Macmillan Company.
- Riemer, N. (2005). *The Semantics of Polysemy; reading meaning in English and Walpiri*. Berlin / New York: De Gruyter Mouton. university press. 202-251.

تحليل الشبكة الدلالية للزمن الماضي في القرآن الكريم بمنهج الدلالات المعرفية

ولي اله حسومي^١

^١ استاذ مشارك في قسم علوم القرآن والحديث، جامعة سيستان و بلوچستان، زاهدان، ايران.

معلومات المقالة والملخص

نوع المادة: مقالة محكمة

تاريخ الوصول: ١٤٠٣/٠٢/٢٨

تاريخ القبول: ١٤٠٣/٠٧/٠٢

يستخدم زمن الماضي على نطاق واسع في القرآن. ويرتبط هذا الاستخدام أحياناً بأحداث مبنية على أدلة عقلية وسردية، وأحياناً حسب عادات أهل اللغة، فإن استخدام الزمن الماضي فيها يكون محلاً للتدبر. ويسعى هذا المقال إلى توضيح سبب استخدام الزمن الماضي في هذه الأحداث. ولهذا الغرض، تم الاعتماد على نظريات الدلالة المعرفية، والتركيز على آراء رايمر حول مخطط الصورة والاستعارة والمجاز المفاهيمي، شرح جودة الاستخدام هذه. وأظهرت النتائج أن الزمن الماضي في القرآن يستخدم بصيغ مختلفة وفي كثير من الأحيان يستخدم بنفس المعنى المركزي وللإشارة إلى اكتمال حدث في الماضي؛ لكن في بعض الأحيان، ومن خلال تغيير المخطط الاستدلالي وإزالة عنصر الزمن، يكمن تصوّر مفاهيم خالدة مثل القوانين والحقائق في العالم، والتي لا تنتمي إلى الماضي، ولكنها استخدمت للتعبير عنها من هذا الزمن. ومن ناحية أخرى، فإن الزمن الماضي على شكل استعارة مفاهيمية يدخل أحياناً في مجالات مفاهيمية جديدة ويتصور مفاهيم مثل اليقين واستحالة التحقيق والاحتمال والبعد عن الواقع لحدث ما. أيضاً من خلال تسليط الضوء على المكونات المخفية في المخطط المركزي، فإنه ينقل مفاهيم مثل الأولوية والسرعة وما إلى ذلك مجازاً. نتيجة لذلك يمكن اعتبار الزمن الماضي في القرآن متعدد المعاني، مما يتصور شبكة من المعاني تحت تأثير السياق. وتشكل جميع هذه المعاني حول نفس المعنى المركزي وترتبط به بطريقة أو بأخرى.

الكلمات المفتاحية: الفعل الماضي، المعنى الأساسي، الاستعارة المفاهيمية، المجاز المفاهيمي، الشبكة الدلالية

الاقتباس: حسومي ، ولي اله. (١٤٠٤). تحليل الشبكة الدلالية للزمن الماضي في القرآن الكريم بمنهج الدلالات المعرفية، السنة

السابع عشر، الدورة الجديدة، العدد التاسع والخمسون، ربيع ١٤٠٤، ٧٦-٩٩.

المعرف الرقمي: 10.30479/LM.2024.20384.3730

حقوق التأليف والنشر © المؤلفون.

الناشر: جامعة الإمام الخميني (ره) الدولية.